

The Defendant's Claim for Damages from the Plaintiff

Mahdi Hhasanzadeh¹

Abstract

Article 515 of the Civil Procedure Law states in a different statement regarding the liability of the plaintiff against the defendant for litigation damages compared to the liability of the defendant against the plaintiff: "... the defendant can also claim damages intentionally caused by the plaintiff with knowledge of being unjustified in the proceedings brought against him ..." This different and notable expression of the legislator needs to be investigated. In the same article regarding how to claim damages in the proceedings, it has been established the possibility of such a claim without submitting a petition during the proceedings. In articles 109 and 144 of that law, it is prescribed to obtain security from the plaintiff to compensate for the damages of the defendant's proceedings in fictitious lawsuits and in lawsuits of foreign nationals against of the Iranian defendant. The phrase "litigation fee" in these two articles and the silence of those articles regarding how to claim and compensate the defendant from the provision received from the plaintiff, has caused a debate and disagree-

1. Private Law, Law Faculty, University of Qom, Qom, Iran
m.hasanzadeh@qom.ac.ir

ment, which requires investigation and analysis in this field. The examination of the issue shows that the wording of Article 515 is strict in expressing the conditions of the plaintiff's liability for the defendant's legal damages, and judicial practice can modify it by considering the judgment against the plaintiff as evidence of intent and his knowledge of wrongdoing. The wording of "legal costs" in Articles 109 and 144 is also based on negligence and should be considered to mean the defendant's legal damages.

Keywords: Defendant, False claim insurance, Insurance for foreign nationals, Judicial procedure, Litigation damages, Plaintiff.

Introduction

Article 712 of the Civil Procedure Code of 1318 recognized the mere conviction of either the defendant or the plaintiff as a cause of liability for the other party's litigation damages. The wording of Article 515 of the Civil Procedure Code of 1379 has changed compared to Article 712 of the previous Civil Procedure Code and has set conditions for the liability of each defendant and plaintiff for the other party's litigation damages, and has made the defendant's liability for the plaintiff's litigation damages conditional on his fault and the plaintiff's liability for the defendant's litigation damages conditional on the plaintiff's intent and knowledge of the plaintiff's wrongdoing; while Article 516 of the current Civil Procedure Code - which replaced Article 714 of the previous Civil Procedure Code - is unconditioned and has not set conditions for the liability for the other party's damages other than being convicted in the lawsuit. Thus, the status of the wording of Article 515 and the conditions that has established for the plaintiff's liability for the defendant litigation damages, the difference that it has created between the plaintiff and the defendant in this regard, and the inconsistency of Articles 515 and 516 in this regard are the main subject and question to be examined in this research. Articles 109 and 144 of the Code of Civil Procedure also allow the defendant to request compensation from the plaintiff in order to compensate him for the damages caused by litigation costs and attorney's fees. The term "litigation costs" in these articles is also a subject and question to be examined; because litigation costs, in the idiomatic sense, are the amount that the plaintiff pays when submitting the petition and do not matter the defendant.

Discussions and Results

Regarding the background of the subject, articles have been published related to the issue of litigation damages. One of these articles that is more closely related to the present study is

the article by Mr. Mohammad Hadi Fathali entitled “A Study of Developments in Laws and Judicial Procedure Regarding Litigation Damages,” which deals with litigation damages in general and, although it also refers to the defendant’s damages, does not focus on this issue. There are other articles that do not focus on the plaintiff’s liability for the defendant’s damages. In examining the subject of this article, the conditions and procedure for claiming damages from the plaintiff and the analysis of Articles 515 and 516 of the Code of Civil Procedure are first discussed, and then the defendant’s claim for damages in cases of obtaining security from the plaintiff is analyzed.

The findings of the research show that the legislator in Article 515 of the Code of Civil Procedure has not applied the necessary accuracy in stating the conditions for the defendant to claim damages from the plaintiff. In circumstances where the any kind of fault of the defendant has been considered sufficient for the plaintiff to claim damages from the defendant, it has considered the defendant’s intent and knowledge of the plaintiff’s Lack of right to be necessary for the plaintiff to claim damages from the plaintiff. This difference in expression cannot be justified and is subject to criticism; this is while the expression of Article 516 of the Code of Civil Procedure is still consistent with Article 714 of the former Code of Civil Procedure and therefore is inconsistent with Article 515 of the current Code of Civil Procedure. The plaintiff’s liability for the defendant’s legal damages should not be conditioned on proving intent and knowledge of his Lack of right, which is difficult, but rather the issuance of a judgment of the plaintiff’s Lack of right should be sufficient for his liability.

Conclusion

Accordingly, it is proposed that the phrase “the defendant may also claim damages intentionally caused to him by the plaintiff with knowledge of his Lack of right in the Lack of right” in Article 515 of the Code of Civil Procedure be amended as fol-

lows: “the defendant may also claim damages caused to him in the proceedings from the plaintiff in the event of a judgment declaring the plaintiff Lack of right.” Until the law is amended, judicial practice can also consider the issuance of a judgment declaring the plaintiff Lack of right to be evidence of intent and knowledge of his Lack of right and exempt the defendant from proving intent and knowledge of his Lack of right. Article 516 of the Code of Civil Procedure be amended as follows: “If each of the parties is convicted in one respect and convicted in another respect, each party is liable for the other party’s damages in the proceedings, and in the event of equal damages...”.

In Articles 109 and 144 of the Code of Civil Procedure, the phrase “proceedings costs” is due to the negligence of the legislator and cannot be understood in its specific meaning, but rather it must be understood in a general sense and in the sense of “proceedings damages”. Regarding how the defendant can claim damages and compensate him for his damages from the security obtained, it can also be considered, based on Article 515 of the Code of Civil Procedure, that in the event that the defendant claims damages during the proceedings, the submission of a petition is not considered necessary and the court is obliged to issue an order to pay the defendant’s damages while also issuing an order to dismiss the plaintiff’s lawsuit. In addition, the request for security can be considered to require the defendant’s claim for litigation damages and, in this way, the defendant is exempted from submitting a petition to claim damages. In order to correct the wording of Articles 109 and 144 of the Code of Civil Procedure, it is also proposed to replace the phrase “damages resulting from litigation costs and attorney fees” in Article 109 and the phrase “damages that may be imposed for litigation costs and attorney fees” in Article 144 with the phrase “litigation damages.”

مطالبه خسارات دادرسی خوانده از خواهان؛ با تأکید بر رویه قضایی

مهدی حسن‌زاده^۱

چکیده

ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در خصوص مسئولیت خواهان در مقابل خوانده نسبت به خسارات دادرسی با جمله: «خوانده نیز می‌تواند خسارتی را که عمداً از طرف خواهان با علم به غیر محق بودن در دادرسی به او وارد شده از خواهان مطالبه نماید»، بیانی متفاوت از فرض مقابل آن؛ یعنی مطالبه خسارت از سوی خواهان نسبت به خوانده دارد. ماده پیش‌گفته چنین مطالبه‌ای را بدون تقدیم دادخواست و در اثنای دادرسی مقرر کرده است و در مواد ۱۰۹ و ۱۴۴ همین قانون نیز اخذ تأمین از خواهان برای جبران خسارات دادرسی خوانده در دعوای واهی و در دعوای اتباع بیگانه به طرفیت خوانده ایرانی را مورد نظر قرار داده است. عبارت «هزینه دادرسی» در این دو ماده و سکوت آن مواد در خصوص چگونگی مطالبه و جبران خسارت خوانده از تأمین اخذ شده از خواهان، موجبات بحث و اختلاف نظر را در دکترین حقوقی و رویه قضایی فراهم کرده است که بررسی و تحلیل در این زمینه را می‌طلبد. این نوشتار به روش توصیفی تحلیلی با نظرات ارائه شده در این زمینه را بررسی و مورد نقد قرار می‌دهد و نتیجه می‌گیرد که عبارت ماده ۵۱۵ در بیان شرایط مسئولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده، سخت‌گیرانه است و لذا مناسب است رویه قضایی در تعدیل آن، صدور حکم به رد خواسته را اماره عمد و علم خواهان به بی‌حقی تلقی کند. همچنین عبارت «هزینه دادرسی» در مواد ۱۰۹ و ۱۴۴ را باید مبنی بر مسامحه و به معنای خسارات دادرسی خوانده در نظر گرفت.

واژگان کلیدی: خسارات دادرسی، خوانده، خواهان، تأمین دعوای واهی، تأمین اتباع بیگانه، رویه قضایی.

۱. - استاد گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق دانشگاه قم، قم، ایران
m.hasanzadeh@qom.ac.ir

درآمد

ماده ۷۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸^۱ صرف محکوم شدن هر یک از خوانده یا خواهان را موجب مسؤولیت نسبت به خسارات دادرسی طرف مقابل شناخته بود. عبارت ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹^۲ در مقایسه با ماده ۷۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی سابق تغییری دارد و برای مسؤولیت هر یک از خوانده و خواهان نسبت به خسارات دادرسی طرف مقابل، شرایطی وضع کرده است و مسؤولیت خوانده نسبت به خسارات دادرسی خواهان را مشروط به تقصیر او و مسؤولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده را منوط به عمد و علم خواهان به بی‌حقی کرده است؛ این در حالی است که ماده ۵۱۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی کنونی که جایگزین ماده ۷۱۴ قانون آیین دادرسی مدنی سابق شده است اطلاق دارد و برای مسؤولیت نسبت به خسارات طرف مقابل، شرایطی علاوه بر محکوم شدن در دعوا، مقرر نکرده است.

۱. «مدعی حق دارد در ضمن دادخواست یا در اثنای دادرسی جبران خسارتی که به سبب دادرسی یا به جهت تأخیر اداء دین یا انجام تعهد و یا تسلیم خواسته به او وارد شده و یا خواهد شد از طرف دعوی بخواهد و نیز مدعی علیه می‌تواند خسارتی که به سبب دادرسی به او وارد شده است قبل از اعلام ختم دادرسی از مدعی مطالبه نماید در این صورت دادگاه ضمن حکم راجع به اصل دعوی یا به موجب حکم علیحده محکوم علیه را به تأدیه خسارت ملزم خواهد نمود مگر در صورتی که قرارداد خاصی راجع به خسارت بین طرفین منعقد شده باشد که در این صورت مطابق قرارداد رفتار خواهد شد».

۲. «خواهان حق دارد ضمن تقدیم دادخواست یا در اثنای دادرسی و یا به طور مستقل جبران خسارت ناشی از دادرسی یا تأخیر انجام تعهد یا عدم انجام آن را که به علت تقصیر خوانده نسبت به اداء حق یا امتناع از آن به وی وارد شده یا خواهد شد، همچنین اجرت المثل را به لحاظ عدم تسلیم خواسته یا تأخیر تسلیم آن از باب اتلاف و تسبیب از خوانده مطالبه نماید. خوانده نیز می‌تواند خسارتی که عمداً از طرف خواهان با علم به غیر محق بودن در دادرسی به او وارد شده از خواهان مطالبه نماید. دادگاه در موارد یاد شده میزان خسارت را پس از رسیدگی معین کرده و ضمن حکم راجع به اصل دعوا یا به موجب حکم جداگانه محکوم علیه را به تأدیه خسارت ملزم خواهد نمود. در صورتی که قرارداد خاصی راجع به خسارت بین طرفین منعقد شده باشد برابر قرارداد رفتار خواهد شد».

تبصره ۱- در غیر مواردی که دعوای مطالبه خسارت مستقلاً یا بعد از دادرسی مطرح شود مطالبه خسارت‌های موضوع این ماده مستلزم تقدیم دادخواست نیست.

تبصره ۲- خسارت ناشی از عدم النفع قابل مطالبه نیست و خسارت تأخیر تأدیه در موارد قانونی، قابل مطالبه می‌باشد».

به این ترتیب، وضعیت عبارت ماده ۵۱۵ و شرایطی که برای مسئولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده مقرر کرده است و تفاوتی که بین خواهان و خوانده از این نظر ایجاد کرده و ناهماهنگی مواد ۵۱۵ و ۵۱۶ در این زمینه، موضوع و سؤال اصلی قابل بررسی در این پژوهش است.

در مواد ۱۰۹ و ۱۴۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی نیز اجازه داده شده است در شرایطی، خوانده برای جبران خساراتی که از هزینه دادرسی و حق الوکاله به او وارد می‌شود، درخواست اخذ تأمین از خواهان نماید. عبارت «هزینه دادرسی» در این مواد نیز مطلب و سؤال قابل بررسی است؛ زیرا هزینه دادرسی در معنای اصطلاحی، مبلغی است که خواهان به هنگام تقدیم دادخواست می‌پردازد و مربوط به خوانده نیست.

در خصوص پیشینه موضوع، مقاله‌هایی در ارتباط با موضوع خسارت دادرسی منتشر شده است. یکی از این مقالات که قرابت بیشتری با پژوهش حاضر دارد، مقاله آقای محمد هادی فتحعلی با عنوان «بررسی تحولات قوانین و رویه قضایی در خصوص خسارت دادرسی» است که موضوع آن، خسارت دادرسی به طور کلی است و اگر چه اشاراتی هم به خسارات خوانده دارد، اما بر این بحث تمرکز ندارد. مقاله‌های دیگری هم وجود دارد که در هیچ‌یک بر موضوع مسئولیت خواهان نسبت به خسارت خوانده، تمرکز نشده است.

در بررسی موضوع این مقاله، ابتدا به شرایط و آیین دادرسی مطالبه خسارت دادرسی خوانده از خواهان و تحلیل مواد ۵۱۵ و ۵۱۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی می‌پردازیم و سپس مطالبه خسارت خوانده در موارد اخذ تأمین از خواهان مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۱. شرایط و آیین رسیدگی مطالبه خسارات دادرسی خوانده از

خواهان

مهم‌ترین مطلب در موضوع مورد بحث، شرایط مطالبه خسارت خوانده از خواهان و تحلیل مواد ۵۱۵ و ۵۱۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در این زمینه است. البته چگونگی مطالبه خسارت نیز مطلب دیگری است که لازم است مورد توجه و بررسی قرار گیرد.

۱-۱. شرایط مطالبه خسارات دادرسی خوانده از خواهان

مهم‌ترین مطلب در موضوع این نوشتار، شرایط مطالبه خسارت خوانده از خواهان و تحلیل مواد ۵۱۵ و ۵۱۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در این زمینه است. همان‌طور که اشاره شد، در حالی که در ماده ۷۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی سابق صرف محکوم شدن خوانده یا خواهان را برای مسؤول شناخته شدن او نسبت به خسارات دادرسی طرف مقابل کافی دانسته بود، ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی شرایطی را بیان داشته است؛ به این ترتیب که مسؤولیت خوانده در مقابل خواهان، مشروط به «تقصیر» او و مسؤولیت خواهان در برابر خوانده، مشروط به «عمد و علم به غیر محق بودن» او شده است.

به نظر می‌رسد تغییر یاد شده، در مسیر تأمین نظر مورخ ۱۳۶۹/۶/۱۱ شورای نگهبان^۱ بوده است که در آن، اطلاق ماده ۷۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی سابق، خلاف شرع اعلام شده بود و الزام محکوم‌علیه به جبران خسارت دادرسی طرف مقابل، صرفاً در مواردی که با علم و عمد موجب تضییع حق طرف دعوا شده باشد، مغایر با موازین شرع شناخته نشده بود. تغییری که در ماده ۵۱۵ ایجاد شده به طور کامل با نظر مذکور هماهنگ نیست؛ زیرا در این ماده، صرفاً مسؤولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده، مشروط به «عمد و علم به بی‌حقی» شده است و در طرف مقابل، مسؤولیت خوانده نسبت به خسارات دادرسی خواهان، مشروط به «علم و عمد» خوانده نشده است، بلکه «تقصیر» خوانده که می‌تواند به صورت غیر عمد نیز باشد، برای مسؤولیت خوانده کافی دانسته شده است. بر این اساس، برخی بر این اعتقادند که تأیید ماده یادشده توسط شورای نگهبان با وجود اظهار نظر مذکور، مؤید تجدیدنظر در خصوص مسؤولیت خوانده نسبت به خسارات دادرسی خواهان است (مهاجری، ۱۳۸۹/۴: ۴۲۶).

۱. نظریه مورخ ۱۳۶۹/۶/۱۱ شورای نگهبان در پاسخ به نامه شماره ۲۱۲۲ مورخ ۱۳۶۹/۲/۲۲ رئیس دیوان عالی کشور: «الزام محکوم‌علیه به پرداخت هزینه دادرسی در مواردی که با علم و عمد موجب تضییع حق طرف دعوا شده باشد، با موازین شرع مغایر نمی‌باشد، ولی در غیر این مورد، محکوم نمودن وی به پرداخت خسارت دادرسی با موازین شرع مغایر می‌باشد. بنابراین اطلاق ماده ۷۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی در مورد خسارات مربوط به دادرسی مخالف شرع تشخیص داده می‌شود».

تفاوت بیان قانون‌گذار در ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در خصوص مسئولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده و حالت عکس آن، مورد توجه برخی محققان و ارائه راه حل‌هایی در این خصوص شده است (فیاض، ۱۳۸۹: ۲۸). برخی مقید شدن مسئولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده به علم و عمد او را متأثر از نظر شورای نگهبان دانسته و به عدم ضرورت چنین قیدی در مورد مسئولیت خوانده نسبت به خسارات دادرسی خواهان نظر داده و اعلام کرده‌اند که با توجه به دشواری اثبات قصد خواهان، دادگاه می‌تواند اقامه دعوی نادرست را اماره علم خواهان تلقی کند (فتحعلی، ۱۳۸۲: ۱۱۷). برخی نیز به طور مطلق، مسئولیت محکوم‌علیه نسبت به خسارات دادرسی محکوم له را مشروط به احراز تقصیر او دانسته‌اند (شمس، ۱/۱۳۸۸: ۳۹۱). در مقابل، نظر دیگر بر تفاوت وضعیت خواهان و خوانده از نظر مسئولیت جبران خسارات دادرسی طرف مقابل و لزوم عمد خواهان و علم او به بی‌حقی خود و در مقابل، کفایت تقصیر خوانده و عدم لزوم اثبات عمد او تأکید کرده (مهاجری، ۴/۱۳۸۹: ۴۲۷) و در تأیید لزوم شرط تقصیر خوانده، مثال‌هایی را ارائه داده است که در آن، خوانده بدون تقصیر را به‌رغم صدور حکم به محکومیت وی، نمی‌توان مسئول خسارات دادرسی خواهان شناخت (مهاجری، ۴/۱۳۸۹: ۴۲۱-۴۲۳).

با وجود این، برخی عبارت ماده ۵۱۵ در بیان «عمد و علم به بی‌حقی» به عنوان شرط مسئولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده را مورد انتقاد قرار داده و سعی در ارائه تحلیل و راه حل‌هایی برای تعدیل این ماده داشته‌اند (ملکوتی، ۳/۱۳۹۹: ۱۹۲؛ غفاری، ۱۳۸۴: ۲۳۷ پاورقی). برخی نیز شرط «تقصیر» برای مسئولیت خوانده و شرط «عمد و علم» برای مسئولیت خواهان در ماده ۵۱۵ را مورد انتقاد قرار داده‌اند (یمرلی و کریمی، ۱۳۹۶: ۲۰۸).

در یک نشست قضایی، اکثریت قضات در پاسخ به این سؤال که آیا برای مسئول شناختن خوانده نسبت به خسارات دادرسی خواهان، لازم است تقصیر او ثابت شود، نظر به لزوم اثبات تقصیر خوانده داده‌اند و اقلیت، محکومیت خوانده را دلیل بر تقصیر او دانسته‌اند. کمیسیون نشست قضایی نیز نظر اقلیت را تأیید کرده است (مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه، ۱۳۹۶: ۱۸۳-۱۸۴).

در زمان حاکمیت قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸ در تبیین مبنای حقوقی مسئولیت محکوم علیه نسبت به خسارات دادرسی محکوم له، به قاعده «تسبیب» استناد شده و در تطبیق آن با وضعیت هر یک از طرفین دعوا گفته شده بود که اگر مدیون (مدعی علیه) محکوم شود، مسئول خسارات دادرسی مدعی است؛ چون اگر او دین خود را ادا می کرد، نیازی به اقامه دعوا توسط داین نبود و با صدور حکم به نفع مدعی علیه، معلوم می شود که دعوا واهی بوده و اگر مدعی، چنین دعوایی را اقامه نمی کرد، مدعی علیه ناگزیر از تحمل هزینه های دادرسی نمی شد (واحدی، ۱۳۷۸: ۲۴۹-۲۵۰).

در تحلیل موضوع می توان تحول ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه های عمومی و انقلاب در امور مدنی نسبت به ماده ۷۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی سابق را از این نظر که برخلاف ماده ۷۱۲، صرف محکوم شدن در دادرسی را موجب مسئولیت نسبت به خسارات دادرسی طرف مقابل ندانسته است، مثبت و قابل دفاع است؛ زیرا مسئول شناختن طرفی که در دادرسی محکوم می شود، نسبت به خسارات دادرسی طرف مقابل، در مواردی منطقی و عادلانه نیست و با قواعد مسئولیت مدنی سازگار نمی باشد؛ زیرا صدور حکم علیه یک طرف همواره به منزله تقصیر او نیست و چه بسا در مواردی یک طرف بدون این که تقصیری مرتکب شده باشد، بر اساس اصول و قواعد و منابع حقوقی محکوم واقع شود. به طور مثال اگر خواهان دعوی ابطال شناسنامه به طرفیت اداره ثبت احوال اقامه کند و اثبات شود که پدر و مادر او در دوران طفولیت وی، شناسنامه متوفایی را به او اختصاص داده اند، در این صورت دادگاه حکم به ابطال شناسنامه و صدور شناسنامه جدید صادر می کند، اما نباید اداره ثبت احوال محکوم به پرداخت خسارت دادرسی شود؛ چون در این ماجرا تقصیری نداشته است (مهاجری، ۱۳۸۹/۴: ۴۲۱). دادگاه ها نیز در موارد متعدد، با وجود صدور حکم به نفع خواهان نسبت به خواسته دعوا، خوانده را نسبت به خسارات دادرسی خواهان مسئول نشناخته اند. به برخی از این آراء اشاره می شود:

به موجب دادنامه شماره ۸۵۶ مورخ ۱۳۹۴/۷/۵ شعبه ۱۲۶ دادگاه عمومی حقوقی تهران، در خصوص دعوی خواهان به طرفیت خواندگان به خواسته مطالبه خسارات دادرسی، با این استدلال که خوانده جهت پرداخت باقی مانده ثمن و تهیه

چک بانکی اعلام آمادگی کرده و این که ثمن در قبال تنظیم سند بوده و خواهان ملک را به خوانده منتقل نکرده است و لذا صدور حکم ناشی از مقاومت و امتناع خوانده از انجام وظیفه نبوده است و در صورتی که خواهان ملک را منتقل می‌کرد، ثمن پرداخت می‌شد، رابطه سببیت بین اقدام خوانده و خسارت ناشی دادرسی را منتفی دانسته و حکم به بی‌حقی خواهان صادر کرده است. این رأی به موجب دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۷۰۲۲۳۳۰۱۲۶۰ مورخ ۱۳۹۴/۱۰/۲۰ شعبه ۳۳ دادگاه تجدیدنظر استان تهران تأیید شده است.^۱

در دادنامه شماره ۹۸۹ مورخ ۱۳۹۳/۱۰/۲۲، شعبه ۱۲ دادگاه عمومی حقوقی تهران در خصوص خواسته خواهان مبنی بر مطالبه خسارات دادرسی و تاخیر تادیه مبلغ چک، با این استدلال که علت تاخیر در پرداخت یا عدم پرداخت مبلغ مندرج در چک، امتناع مدیون از پرداخت نبوده، بلکه علت آن، مفقودی چک از سوی خواهان بوده که می‌بایست طبق مقررات به محاکم دادگستری رجوع و نسبت به مطالبه آن اقدام می‌کرد، حکم به بی‌حقی خواهان صادر کرده است. این رأی به موجب دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۷۰۲۲۲۵۰۰۳۴۷ مورخ ۱۳۹۵/۳/۲۲ شعبه ۲۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران تأیید شده است.^۲

به موجب دادنامه‌های شماره ۶۴۵ و ۶۴۶ مورخ ۱۳۹۲/۶/۳۱، شعبه شانزدهم دادگاه عمومی حقوقی تهران در خصوص دعاوی با خواسته صدور حکم بر تجویز انتقال منافع به غیر و الزام خوانده به تنظیم سند رسمی با منتقل‌آیه، دعوا را واجد وجاهت قانونی و محمول بر صحت دانسته و در عین حال با اعلام این که سبب ورود خسارت ناشی از اقامه دعوا، مالک (خوانده) نمی‌باشد، مطالبه خسارت دادرسی را مردود اعلام کرده است. این حکم به موجب دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۲۸۰۱۳۲۷ مورخ ۱۳۹۲/۱۲/۱۸ شعبه ۲۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، مورد تأیید واقع شده است.^۳

شعبه ۳۷ دادگاه تجدیدنظر استان تهران در دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۷۰۲۲۳۷۰۰۲۲۳ مورخ ۱۳۹۵/۳/۹ در خصوص دعاوی ابطال رأی داور، شرط داوری را واجد شرایط

۱. قابل دسترسی در: سامانه ملی آرای قضایی: <https://ara.jri.ac.ir>

۲. قابل دسترسی در: سامانه ملی آرای قضایی: <https://ara.jri.ac.ir>

۳. قابل دسترسی در: سامانه ملی آرای قضایی: <https://ara.jri.ac.ir>

ماهوی و شکلی داورى به گونه‌ای که حاکمیت داور و رای داورى بر روابط طرفین و اختلاف آن‌ها محرز باشد تشخیص نداده و با نقض دادنامه مورد اعتراض، حکم بر ابطال رای داورى صادر کرده و در مورد خسارت دادرسی مورد مطالبه، شرط تسبیب را محرز ندانسته و حکم به رد دعوی مطالبه خسارت دادرسی صادر کرده است. شعبه ۱۰ دادگاه تجدیدنظر استان تهران نیز در دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۱۰۰۱۱۳۰ مورخ ۱۳۹۲/۸/۲۱ در خصوص ادعای خواهان مبنی بر ابطال رای داورى، با اعلام این که تقصیری متوجه خوانده نبوده و نمی‌توان خوانده را مقصر اعلام و محکوم به پرداخت خسارت دادرسی نمود، ادعای تجدیدنظرخواه را وارد دانسته و ضمن نقض دادنامه تجدیدنظرخواسته، حکم بر بطلان و بی‌حقی خواهان در مطالبه خسارات دادرسی صادر کرده است.^۱

در خصوص محکوم شدن خواهان نیز حالت‌هایی قابل تصور است: گاه ادله خواهان نزد دادگاه، اثبات کننده ادعای او نیست و دادگاه به دلیل عدم کفایت ادله خواهان، حکم به نفع خوانده صادر می‌کند. در حالت دیگر، با ادله ای که خوانده اقامه می‌کند، بی‌حقی خواهان ثابت می‌شود و دادگاه حکم به بی‌حقی خواهان صادر می‌کند، اما بر دادگاه ثابت نمی‌شود که خواهان از بی‌حقی خود، آگاه بوده است. در حالت سوم، علاوه بر اثبات بی‌حقی خواهان، علم او به بی‌حقی خودش نیز ثابت می‌شود.

مسلم است که در حالت سوم، خواهان مسؤول خسارات دادرسی خوانده است و در مسؤولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده در این حالت، تردید نیست. عبارت ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی نیز مسؤولیت خواهان در همین حالت را بیان می‌کند. در خصوص

۱. قابل دسترسی در: سامانه ملی آرای قضایی: <https://ara.jri.ac.ir> در این زمینه به آرای متعدد دیگری نیز می‌توان استناد کرد که در اینجا به ذکر شماره و مرجع برخی از آن‌ها اکتفا می‌شود: دادنامه شماره ۹۲۰-۰۵۳۱ مورخ ۱۳۹۲/۵/۱۶ صادره از شعبه ۱۱۶ دادگاه عمومی حقوقی تهران (تأیید شده با دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۰۲۲۱۰۰۰۳۲ مورخ ۱۳۹۳/۱/۲۰ شعبه ۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران)؛ دادنامه ۸۸۶-۲۹/۲۰/۲۳۹۴ صادره از شعبه چهارم دادگاه عمومی حقوقی شهری (تأیید با دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۷۰۲۲۲۸۰۰۲۶۴ مورخ ۱۳۹۸/۲/۲۸ شعبه ۲۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران)؛ دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۸۲۹۲۸۳۰۰۷۱۷ مورخ ۱۳۹۴/۱۰/۱۳ شعبه ۵۹ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۷۰۲۲۱۰۰۰۳۷۸ مورخ ۱۳۹۵/۳/۲۹ شعبه ۱۰ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (سامانه ملی آرای قضایی: <https://ara.jri.ac.ir>).

حالت نخست، مسؤول شناختن خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده، با قواعد مسؤولیت مدنی سازگار نیست؛ زیرا با توجه به این که در این حالت، بی‌حقی خواهان ثابت نشده و چه بسا در واقع، ذی‌حق باشد، پس اقامه دعوای او همراه با تقصیر نیست، بلکه منطبق با اصول و قواعد حقوقی است.

اما حالت دوم محل بحث و تأمل است؛ زیرا در این حالت، بی‌حقی خواهان ثابت شده است، ولی علم او به بی‌حقی خودش ثابت نشده است. عدم اثبات علم او به بی‌حقی خودش، تعمد و تقصیر عمدی او را منتفی می‌سازد، اما ممکن است خواهان مرتکب تقصیر غیر عمد شده باشد و در شرایطی که می‌توانست علم به واقع کسب نماید، از این کار، غفلت و سهل‌انگاری کرده و در نتیجه دچار تصور اشتباه در ذی‌حقی خودش شده و تحت تأثیر چنین تصور اشتباهی، اقدام به اقامه دعوا کرده است. بنابراین در چنین حالتی اگر عملکرد خواهان، خلاف رفتار یک انسان متعارف باشد، مرتکب تقصیر شده و مسؤول شناختن او نسبت به خسارات دادرسی خوانده، با قواعد مسؤولیت مدنی مغایرتی ندارد، اما ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی با آوردن قید «عمداً با علم به غیر محق بودن» صرفاً حالت سوم از سه حالت ذکر شده را در بر می‌گیرد و حالت دوم را شامل نمی‌شود.

در دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۲۱۳۰۶۰۰۸۹ مورخ ۱۳۹۳/۱/۳۱ شعبه ۶۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، حکم دادگاه بدوی مبنی بر رد دعوای خواهان به خواسته اعلام انفساخ مبایعه نامه عادی و پرداخت خسارات دادرسی خوانده، در قسمت مربوط به پرداخت خسارات دادرسی، در دادگاه تجدیدنظر نقض شده است به استناد این که «خواهان جهت احقاق حق اقامه دعوا کرده» است (پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی، ۱۳۹۶: ۸۱؛ سامانه ملی آرای قضایی: <https://ara.jri.ac.ir>).

با توجه به آنچه که گفته شد، ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در مقایسه با ماده ۷۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی سابق اگرچه از این جهت که صرف محکوم شدن هر طرف را سبب مسؤولیت او نسبت به خسارات دادرسی طرف مقابل ندانسته، قابل تأیید و دفاع است، اما از این

نظر که شرایط مسئولیت خوانده و خواهان را به نحو متفاوتی بیان کرده و برای مسئولیت خوانده در برابر خواهان، تقصیر او را که می‌تواند غیر عمد هم باشد کافی دانسته است، ولی خواهان را صرفاً در صورت «عمد» و «علم به غیر محق بودن» مسئول خسارات دادرسی خوانده شناخته است، قابل انتقاد است و مشخص نیست دلیل این تفاوت بیان قانون‌گذار در این ماده چیست و چرا چنین تفاوتی بین خوانده و خواهان قائل شده است.

نکته قابل تأمل این که عبارت ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی فقط در قسمت مربوط به مسئولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده با نظر مورخ ۱۳۶۹/۶/۱۱ شورای نگهبان هماهنگ است و این سؤال را ایجاد کرده است که اگر قانون‌گذار قصد اصلاح قانون در جهت هماهنگی با نظر شورای نگهبان را داشته است، چرا صرفاً در قسمت مربوط به مسئولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده، حکم هماهنگی با نظر شورای نگهبان وضع کرده است و در قسمت مربوط به مسئولیت خوانده در برابر خواهان، همچنان با نظر اعلام شده شورای نگهبان هماهنگ نشده است. البته تأیید چنین حکمی توسط شورای نگهبان با وجود نظر اعلام شده قبلی این شورا نیز جای سؤال و تأمل دارد.

تأیید ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی توسط شورای نگهبان می‌تواند چنین تحلیل شود که این شورا در نظر اعلام شده قبلی تجدیدنظر کرده و تقصیر را که ممکن است عمدی هم نباشد، برای مسئولیت نسبت به خسارات طرف مقابل کافی می‌داند. این تحلیل با اصول و قواعد مسئولیت مدنی سازگار است و مناسب است که در اصلاح ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی قسمت مربوط به مسئولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده نیز با قسمت مربوط به مسئولیت خوانده هماهنگ شود و به تقصیر خواهان برای مسئولیت او اکتفا شود.

با وجود توجه و اراده‌ای که قانون‌گذار در ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی داشته و سعی کرده حکمی متفاوت در

مقایسه با ماده ۷۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی سابق وضع نماید که به موجب آن، صرف محکوم شدن یک طرف، سبب مسئولیت او نسبت به خسارات دادرسی طرف مقابل نباشد، در ماده ۵۱۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی که جایگزین ماده ۷۱۴ قانون آیین دادرسی مدنی سابق شده است، از این مسأله غفلت شده است و همان‌طور که در ماده ۷۱۴ محکومیت جزئی دو طرف سبب مسئولیت هر یک نسبت به خسارات دادرسی طرف مقابل و در نتیجه، تهاثر خسارات دادرسی در میزان برابر شده بود، در ماده ۵۱۶ نیز همین وضعیت بیان شده است و بیان این ماده همانند ماده ۷۱۴ به گونه‌ای است که مسئولیت هر طرف نسبت به خسارات طرف مقابل را به صرف محکوم شدن می‌رساند و از این نظر، برخلاف این که در قانون آیین دادرسی مدنی سابق، بین مواد ۷۱۲ و ۷۱۴ هماهنگی وجود داشت، در قانون آیین دادرسی مدنی کنونی شاهد تفاوت بیان مواد ۵۱۵ و ۵۱۶ هستیم؛ به گونه‌ای که با وجود حکم ماده ۵۱۵ که به موجب آن، صرف محکوم شدن هر طرف دعوا سبب مسئولیت او نسبت به خسارات دادرسی طرف مقابل نمی‌شود، در ماده ۵۱۶ مسئولیت هر یک از طرفین دعوا نسبت به خسارات دادرسی طرف مقابل، در صورت محکوم شدن آن‌ها بیان شده است. به این ترتیب، تغییر و تحولی که قانون‌گذار در ماده ۵۱۵ ایجاد و دنبال کرده، در ماده ۵۱۶ مورد غفلت واقع شده و دنبال نشده است و نتیجه آن به صورت ناهماهنگی و تعارض این دو ماده ظاهر شده است.

از نظر اثباتی، با توجه به تغییراتی که در ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی ایجاد شده است، لازم است دادگاه رسیدگی کافی در جهت احراز تقصیر محکوم علیه انجام دهد و در صورت احراز تقصیر، او را مسئول خسارات دادرسی محکوم له اعلام نماید.

در حقوق فرانسه این که طرف بازنده وظیفه دارد خسارات دادرسی را بپردازد، به عنوان یک اصل قدیمی که از زمان حقوق روم و در حقوق قدیم وجود داشته معرفی شده است که بر اساس آن، اصل این است که طرف بازنده دعوا خسارات دادرسی را متحمل شود. این قاعده در ماده ۶۹۶ قانون آیین دادرسی مدنی فرانسه بیان شده است و اگر هر یک از دو طرف در قسمتی از ادعاهایشان محکوم

شوند، دادگاه می‌تواند خسارات دادرسی را بین آن‌ها تقسیم کند؛ همان‌طور که می‌تواند خسارات را بر یک طرف تحمیل نماید. بر اساس ماده ۶۹۶ در جایی که یک طرف محکوم می‌شود، به طور استثنای دادگاه می‌تواند خسارات را بین طرفین دعوا توزیع نماید و می‌تواند تمام را بر طرف دیگر (غیر از طرف بازنده) بار کند و یک طرف ممکن است متحمل خسارت دادرسی شود بدون این که تقصیری در اقدامات خود کرده باشد. البته چنین تصمیمی باید به طور مشخص، مستدل و همراه با توجیه دادگاه باشد و قرارداد خاص طرفین در مورد خسارات نمی‌تواند این اختیار دادگاه را از بین ببرد (Vancen et Guinchard, 2001: 1047 et 1053; Guinchard, Ferrend et Chainais, 2008: 1298, 1303 et 1304). بر اساس اصل پرداخت هزینه‌های دادرسی توسط طرف بازنده، این طرف نه تنها هزینه‌های خود، بلکه هزینه‌های طرف مقابل را هم باید بپردازد (Couchez et Lagarde, 2011: 453; Lefort, 2009: 403).

قانون آیین دادرسی مدنی فرانسه بین دو دسته هزینه^۱ در دادرسی مدنی تفاوت قائل شده است: یک دسته که با عنوان «depens» در ماده ۶۹۵ شمرده شده اند و به طور کامل توسط طرف بازنده به نفع طرف برنده دعوا جبران می‌شوند؛ دسته دیگر که مشمول عنوان «depens» نیستند و قابل جبران نیستند مگر این که قاضی با اجرای ماده ۷۰۰ آن‌ها را به مقداری که تعیین می‌کند بر عهده طرف بازنده قرار دهد (Sophine, 2010: 326). توضیح این که در ماده ۶۹۵ فهرستی طولانی از مصادیق هزینه‌های دادرسی بیان شده است که مسئولیت طرف بازنده نسبت به این موارد حتمی است و بستگی به نظر و تشخیص قاضی ندارد، اما مسئولیت طرف بازنده نسبت به هزینه‌های دیگر غیر از موارد فهرست ماده ۶۹۵، بر اساس ماده ۷۰۰ بستگی به نظر و تشخیص قاضی دارد.

در حقوق انگلیس هم اگرچه در ابتدا هر طرف مسؤول است که هزینه‌های خود را پرداخت نماید، اما در پایان دادرسی، معمول این است که به نفع طرف برنده دعوا و علیه طرف بازنده برای پرداخت هزینه‌ها حکم صادر می‌شود و در خصوص این که کدام طرف باید هزینه‌های دادرسی را

1. frais

بپردازد دو اصل مهم وجود دارد: نخست این که هزینه‌های قابل پرداخت توسط یک طرف به طرف دیگر به تشخیص دادگاه است و دوم این که قاعده اصلی این است که به طرف بازنده دستور داده می‌شود که هزینه‌های طرف برنده را بپردازد (Sime, 2009: 561 & 565).

در ادامه بحث این سؤال مطرح است که اگر پرونده با صدور یکی از قرارهای رد دادخواست، ابطال دادخواست، رد دعوا، عدم استماع دعوا یا سقوط دعوا بسته شود، وضعیت مطالبه خسارات دادرسی خواننده از خواهان چگونه است. در نگاه ابتدایی ممکن است به ذهن برسد که چون قرارهای یاد شده، حکم و مربوط به ماهیت دعوا نیستند و خواهان را در این موارد نمی‌توان در معنای دقیق محکوم‌علیه به حساب آورد، پس نمی‌توان او را مسئول خسارات دادرسی خواننده شناخت؛ افزون بر این که چه بسا خواهان در واقع ذی‌حق باشد و با اقامه مجدد دعوا، ذی‌حق بودن او اثبات و اعلام شود.

در دادنامه شماره ۱۳۹۴/۴/۱۱-۹۴۰۴۶۷ شعبه ششم دادگاه عمومی حقوقی اسلامشهر، در خصوص مطالبه خسارت دادرسی از خواهان که دعوای او با صدور قرار عدم استماع دعوا رد شده بود، با این استدلال که خواهان در طرح دعوا قصد ورود ضرر را نداشته، بلکه در پی احقاق حق خویش بوده است و قصد اضرار جزئی از رکن تقصیر تلقی می‌شود و طرح دعوا سوء استفاده از حق هم تلقی نمی‌گردد، مطالبه خسارت دادرسی از خواهان را وارد ندانسته و با استناد به ماده ۱۹۷ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، حکم بر بی‌حقی خواننده در مطالبه خسارت دادرسی از خواهان صادر کرده است. شعبه ۱۲ دادگاه تجدیدنظر استان تهران در دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۷۰۲۲۱۲۰۰۹۹۸ به تاریخ ۱۳۹۴/۷/۲۶ با این استدلال که «دعوای تجدیدنظرخواننده که قرار رد آن به لحاظ نحوه طرح صادر شده قابل تجدید است و منتهی به حکم بی‌حقی نشده است و لذا سلب امکان مطالبه خسارت از تجدیدنظرخواننده در صورت فراهم آمدن شرایط قانونی صحیح نبوده»، مستند به بندهای ج و ه از ماده ۳۴۸ و مواد ۳۵۸ و ۲ از قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، ضمن نقض حکم تجدیدنظرخواسته، قرار رد دعوای مطالبه خسارت از خواهان را صادر و اعلام کرده

است.^۱

با نگاه دقیق‌تر به موضوع، نمی‌توان تقصیر و مسئولیت خواهان را در موارد صدور قرار علیه خواهان به کلی منتفی دانست. به طور مثال، اگر قرار رد دعوا به استناد بند ۶ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی و ماده ۸۹ آن قانون صادر شود، با توجه به این که قبلاً دعوا اقامه شده و منتهی به صدور حکم قطعی شده است، خواهان حقی در اقامه مجدد دعوا نداشته است و وقتی با علم به چنین مطلبی، اقدام به اقامه مجدد دعوا کرده است، عبارت ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی که اعلام کرده است: «... خوانده نیز می‌تواند خسارتی که عمداً از طرف خواهان با علم به غیر محقق بودن در دادرسی به او وارد شده از خواهان مطالبه نماید...» شامل او می‌شود. لازم است توجه شود که در عبارت یاد شده، سخنی از صدور حکم به میان نیامده است و اطلاق عبارت شامل موارد صدور یکی از قرارهای یاد شده نیز می‌شود؛ به شرطی که شرط مقرر شده در آن ماده فراهم باشد؛ بنابراین به نظر می‌رسد در موارد صدور قرار علیه خواهان نیز، دادگاه مکلف است به درخواست خوانده، مسئولیت خواهان را بر اساس ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی بررسی کند و در صورت احراز شرط مقرر شده در آن ماده، خواهان را به پرداخت خسارات دادرسی خوانده محکوم نماید. در چنین مواردی با توجه به این که رأی صادره در اصل پرونده از نوع قرار است، لازم است دادگاه در خصوص مسئولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خواهان، حکم جداگانه صادر کند.

یکی از محققان صدور حکم به جبران خسارت خوانده در موارد استرداد دعوا از طرف خواهان را با توجه به قواعد عمومی مسئولیت مدنی بلامانع دانسته و قائل به ضرورت تقدیم دادخواست مستقل برای مطالبه خسارت در این موارد شده است (فتحعلی، ۱۳۸۲: ۱۲۱). این سخن از این نظر که اصل مسئولیت خواهان در صورت صدور قرار به طرفیت او را تأیید کرده، قابل توجه است، اما از این نظر که به طور کلی مسئولیت خواهان در صورت استرداد دعوا را بر اساس قواعد عمومی

۱. قابل دسترسی در: سامانه ملی آرای قضایی: <https://ara.jri.ac.ir>

مسئولیت مدنی محرز دانسته، قابل انتقاد است؛ زیرا ممکن است گفته شود که استرداد دعوا به موجب ماده ۱۰۷ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی حق خواهان است و وقتی خواهان در اجرای این حق، اقدام به استرداد دعوا می‌کند، چگونه می‌توان او را مقصر و مسؤول دانست؛ افزون بر این که ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی تقصیر عمدی را برای مسئولیت خواهان لازم دانسته است؛ بنابراین به نظر می‌رسد مسؤول شناختن خواهان در هر مورد که دعوای خود را استرداد می‌کند با قواعد مسئولیت مدنی و ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی سازگار نیست، بلکه در هر مورد باید دادگاه بررسی نماید که خواهان از حق استرداد خود، به طور عمدی سوء استفاده کرده است یا نه.

در ماده ۷۱۳ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸ به عدم امکان مطالبه خسارت از خسارت تصریح شده بود. با توجه به چنین حکمی، شعب دیوان عالی کشور در مواردی که خواسته دعوا خسارت تأخیر تأدیه یا خسارات دادرسی بود، به عدم امکان مطالبه خسارت دادرسی چنین خواسته‌ای توسط خواهان رای داده بودند (متین، بی‌تا: ۱۷۹ و ۱۹۲ و ۱۹۵).

با توجه به عدم تصریح به حکم یاد شده در قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، دادگاه‌های بدوی حتی مطالبه خسارت تأخیر تأدیه نسبت به خسارات دادرسی توسط خواهان را نیز پذیرفته و نسبت به آن حکم داده‌اند، اما دادگاه‌های تجدیدنظر از تأیید چنین احکامی خودداری کرده و حکم به نقض آن داده‌اند (پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی، ۱۳۹۶: ۱۶۶-۱۶۸ و ۲۲۹ و ۲۳۰).

در چنین مواردی وضعیت مطالبه خسارات دادرسی خوانده در صورت محکوم شدن خواهان چگونه است؟ به نظر می‌رسد در چنین مواردی با هیچ تحلیلی نمی‌توان خسارات دادرسی خوانده را خسارت از خسارت و غیر قابل مطالبه شناخت؛ زیرا خسارتی که در خواسته این دعوای مطرح است مربوط به خواهان است و نمی‌توان به استناد خسارتی که خواسته خواهان است، خسارات دادرسی خوانده را خسارت از خسارت و غیر قابل مطالبه به حساب آورد، بلکه

در این موارد، خسارات دادرسی خوانده ناشی از دعوایی است که به طرفیت او اقامه شده است و نسبت به خوانده، فقط یک نوع خسارت مطرح است که همان خسارات دادرسی است و دو دسته خسارت که یکی ناشی از دیگری باشد مطرح نیست.

حتی در مورد خواهان نیز این که در مواردی که خواسته او مطالبه خسارت به طور کلی یا خسارات دادرسی است، نتواند خسارات دادرسی چنین دعوایی را مطالبه نماید، عادلانه و منطقی به نظر نمی‌رسد؛ زیرا مشکل خسارت از خسارت، مسلم و قطعی نبودن آن است؛ در حالی که در این نوع دعاوی، خواهان لازم است هزینه دادرسی و سایر مخارج آن را بپردازد و خسارت او در این زمینه، مسلم و قطعی است؛ علاوه بر این که این خسارت را نیز مانند خسارت خوانده می‌توان خسارت از خسارت به حساب نیاورد؛ چون خسارت ناشی از دادرسی است. عدم تصریح به منع خسارت از خسارت در قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی نیز راه چنین تحلیلی را هموار کرده است.

در مواردی که خوانده دعوا دولت باشد و محکوم شود، در خصوص مطالبه خسارات دادرسی خواهان، دادگاه‌های بدوی اصرار بر مسئولیت دولت در چنین مواردی نسبت به خسارات خواهان دارند، اما دادگاه‌های تجدیدنظر در مواردی نظر به عدم امکان مطالبه خسارات دادرسی از دولت داشته و احکام دادگاه‌های بدوی در این زمینه را نقض کرده‌اند^۱ (پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی، ۱۳۹۶: ۳۰ و ۱۲۹ و ۱۳۰ و ۲۰۱-۲۰۳). به نظر می‌رسد رویه و دیدگاه دادگاه‌های

۱. اختلاف نظر دادگاه‌های بدوی و تجدیدنظر در این زمینه را می‌توان در این آراء نیز ملاحظه کرد: دادنامه شماره ۱۳۳۵ مورخ ۱۳۹۰/۱۲/۲۳ صادره از شعبه ۱۲۶ دادگاه عمومی حقوقی تهران، نقض شده با دادنامه شماره ۱۱۹۲ مورخ ۹۱۰۹۹۷۰۲۲۱۶۰۱۱۹۲ مورخ ۱۳۹۱/۱۰/۲۴ شعبه ۱۶ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ دادنامه شماره ۳۶۱ مورخ ۱۳۹۴/۵/۲۴ شعبه دوم دادگاه عمومی حقوقی ورامین، نقض شده با دادنامه شماره ۷۱۰ مورخ ۱۳۹۸/۱۰/۲۵ شعبه ۵۹ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ دادنامه شماره ۱۰۶۹ مورخ ۱۳۹۴/۱۱/۲۹ شعبه ۲۲ دادگاه عمومی حقوقی تهران، نقض شده با دادنامه شماره ۳۷۲ مورخ ۹۴۰۹۹۷۰۲۷۰۴۰۳۷۲ مورخ ۱۳۹۴/۳/۳۰ شعبه ۵۹ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ دادنامه شماره ۲۲۹ مورخ ۱۳۹۳/۳/۴ شعبه ۵ دادگاه عمومی حقوقی اسلامشهر، نقض شده با دادنامه شماره ۱۲۴۶ مورخ ۹۳۰۹۹۷۰۲۷۰۴۰۱۲۴۶ مورخ ۱۳۹۳/۹/۱۶ شعبه ۵۹ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ دادنامه شماره ۵۹۴ مورخ ۱۳۹۴/۷/۱۵ شعبه ۲۰۷ دادگاه عمومی حقوقی تهران، نقض شده با دادنامه شماره ۱۳۱۲ مورخ ۹۴۰۹۹۷۰۲۷۰۴۰۱۳۱۲ مورخ ۱۳۹۴/۱۰/۲۶ شعبه ۵۹ دادگاه تجدیدنظر استان تهران (سامانه ملی آرای قضایی: <https://ara.jri.ac.ir>).

بدوی قابل دفاع است و دلایل منطقی که دولت را در این خصوص در وضعیتی متفاوت از اشخاص خصوصی قرار دهد به ذهن نمی‌رسد؛ بنابراین در صورت احراز تقصیر دولت، لازم است علاوه بر محکوم‌به، خسارات دادرسی خواهان را هم متحمل شود.

اگر خواهان دعوا دولت باشد و محکوم به بی‌حقی شود، آیا با شرایط ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی امکان صدور حکم به پرداخت خسارات دادرسی خوانده وجود دارد؟ به نظر می‌رسد در این حالت نیز نمی‌توان بین دولت و اشخاص خصوصی تفاوت قائل شد و دلیلی برای معاف کردن دولت از مسئولیت نسبت به خسارات دادرسی خوانده به ذهن نمی‌رسد. در این زمینه می‌توان به حکم شماره ۱۵۲-۱۳۱۸/۱/۳۰ شعبه چهارم دیوان عالی کشور که در آن به صراحت به بی‌اشکال بودن مطالبه خسارت دادرسی خوانده از دولت در صورت عدم ثبوت ادعای دولت، نظر داده شده استناد کرد (متین، بی‌تا: ۱۹۰).

۲-۱. آیین دادرسی مطالبه خسارات دادرسی خوانده از

خواهان

به موجب متن ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی خواهان می‌تواند ضمن تقدیم دادخواست یا در اثنای دادرسی، خسارات دادرسی خود را مطالبه کند. در تبصره ۱ این ماده نیز به امکان مطالبه خسارات دادرسی بعد از دادرسی اشاره شده است. در خصوص خوانده، امکان مطالبه خسارت دادرسی ضمن تقدیم دادخواست منتفی است؛ چون دادخواست دعوا را خواهان تقدیم می‌کند، مگر این که خوانده دادخواست دعوای متقابل تقدیم کند که در این صورت او نیز می‌تواند ضمن تقدیم دادخواست دعوای متقابل، خسارات دادرسی دعوای اصلی و دعوای متقابل را مطالبه کند، اما وضعیت خوانده از نظر امکان مطالبه خسارات دادرسی در اثنای دادرسی یا بعد از آن، با خواهان یکسان است. در ماده ۵۱۵ به این مطلب تصریح نشده است، اما از بیان این ماده قابل استنباط است؛ لذا این سخن برخی (ملکوتی، ۱۳۹۹/۳: ۱۹۶) قابل قبول نیست که خوانده صرفاً می‌تواند بعد از پایان دادرسی و با تقدیم دادخواست مطالبه

خسارت دادرسی کند؛ چون تا دادرسی تمام نشده است، شکست خواهان که رکن اصلی دعوای مطالبه خسارت است مسلم نیست. چنین استدلالی غیر قابل پذیرش است؛ زیرا تا دادرسی تمام نشده، شکست خوانده هم مسلم نیست؛ پس خواهان هم باید صرفاً پس از پایان دادرسی بتواند مطالبه خسارت دادرسی نماید؛ در حالی که ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی مطالبه خسارت دادرسی خواهان ضمن تقدیم دادخواست یا در اثنای دادرسی را اجازه داده است.

بر اساس تبصره ۱ ماده یاد شده، مطالبه خسارات دادرسی بعد از دادرسی، مستلزم تقدیم دادخواست است، اما مطالبه خسارات دادرسی در اثنای دادرسی، بدون نیاز به تقدیم دادخواست و با تقدیم لایحه یا با اظهار شفاهی در جلسه دادگاه و ثبت در صورت جلسه امکان پذیر است. البته هر یک از خواهان یا خوانده در اثنای دادرسی نیز می‌توانند خسارات دادرسی خود را به‌طور مستقل و با تقدیم دادخواست مطالبه کنند. به موجب ماده ۱۷ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی «هر دعوایی که در اثنای رسیدگی به دعوای دیگر از طرف خواهان یا خوانده یا شخص ثالث یا از طرف متداعیین اصلی بر ثالث اقامه شود، دعوای طاری نامیده می‌شود. این دعوا اگر با دعوای اصلی مرتبط یا دارای یک منشأ باشد، در دادگاهی اقامه می‌شود که دعوای اصلی در آنجا اقامه شده است». طرفین دعوا، موضوع، منشأ و سبب، ارکان تشکیل دهنده دعوا هستند (طهماسبی و شیرازی، ۱۴۰۵: ۶) و خوانده، یکی از ارکان دعوای مدنی است (افتخار جهرمی و بهرامی، ۱۴۰۴: ۱۰۶). مطالبه خسارت دادرسی نیز ارکان و شرایط یک دعوای مستقل را دارد و اگر ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی نبود، مطالبه خسارت دادرسی در اثنای دادرسی، صرفاً با تقدیم دادخواست و به عنوان دعوای طاری یا مرتبط قابل اقامه بود، اما به دلیل ارتباط بسیار زیاد و پیوستگی این موضوع با دعوای اصلی و این که از متفرعات دعوا است، قانون‌گذار در ماده ۵۱۵ اجازه داده است این خواسته در اثنای دادرسی بدون تقدیم دادخواست مطرح شود. از طرف دیگر، با مجوز ماده ۵۱۵ برای مطالبه خسارت دادرسی در اثنای دادرسی و عدم تقیید آن به جلسه اول دادرسی،

محدودیت زمانی مقرر در ماده ۹۸ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی نیز در این مورد مطرح نیست؛ بنابراین برخلاف آنچه تصور و مطرح شده است (افتخار جهرمی و السان، ۱۳۹۶/۲: ۱۰۳)، ناهماهنگی بین مواد ۱۷ و ۹۸ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی و ماده ۵۱۵ آن قانون به نظر نمی‌رسد.

اگرچه در خصوص امکان یا عدم امکان تعلق هزینه دادرسی به مطالبه خسارات دادرسی، تصریحی در ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی وجود ندارد، اما در رویه (متین، بی تا: ۳۸۷: حکم شماره ۱۳۹۷-۱۳۳۲/۷/۸ شعبه چهارم دیوان عالی کشور) و دیدگاه قضات (مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۶: ۱۸۴) پذیرفته شده است که هزینه دادرسی مخصوص به خواسته اصلی است و شامل مطالبه خسارات دادرسی نمی‌شود.

مطالبه خسارات دادرسی توسط خواهان یا خوانده در مواردی که بدون تقدیم دادخواست انجام می‌شود، مستلزم پرداخت هزینه دادرسی نیست. همچنین است در مواردی که خسارات دادرسی ضمن دادخواست دعوی اصلی یا دعوی متقابل مطالبه می‌شود، اما در مواردی که خسارات دادرسی بعد از دادرسی یا به‌طور مستقل مطالبه می‌شود، پرداخت هزینه دادرسی لازم است (زراعت، ۱۳۸۹: ۱۰۲۲).

در حالتی که خوانده بعد از دادرسی یا به‌طور مستقل اقدام به مطالبه خسارات دادرسی می‌کند و ناچار است هزینه دادرسی بپردازد، برای مطالبه این هزینه دادرسی ممکن است با ایراد خسارت از خسارت مواجه شود؛ در حالی که با توجه به آنچه که پیش از این گفته شد، منطقی و عادلانه این است که خوانده بتواند هزینه‌ها و مخارج دعوی نیز که برای مطالبه خسارات دادرسی اقامه می‌کند، مطالبه نماید و محروم شدن او از مطالبه چنین خسارات مضاعفی و مجبور دانستن او به تحمل این خسارات، برخلاف عدالت است.

در خصوص منظور از عبارت «در اثنای دادرسی» در ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی و این که آیا شامل مرحله تجدیدنظر هم می‌شود یا خیر، پاسخ داده شده است که منظور از اثنای دادرسی

در این بحث، مرحله بدوی است و شامل مراحل تجدیدنظر و فرجام نمی شود و اگر خسارات دادرسی در مرحله بدوی مطالبه نشده باشد، مطالبه مستلزم تقدیم دادخواست در دادگاه نخستین خواهد بود (مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه، ۱۳۹۶/۳: ۲۰۴). چنین دیدگاهی با ظاهر عبارت قانون هماهنگ است، اما پذیرفتن آن مستلزم تکلف غیر منطقی است؛ چون خسارات دادرسی از فروعات دادرسی است و در صورتی که در مرحله بدوی مطالبه خسارت نشده باشد، منطقی این است که اجازه داده شود در مرحله تجدیدنظر، این مطالبه انجام شود و به این موضوع نیز در دادگاه تجدیدنظر همراه با دعوای اصلی رسیدگی شود تا محکوم له مجبور نباشد دادخواست مستقل به دادگاه نخستین تقدیم کند و در حالی که دعوای اصلی در دادگاه تجدیدنظر در حال رسیدگی است، مطالبه خسارت آن در دادگاه نخستین بررسی شود.

مرحله دوم رسیدگی بودن تجدیدنظر و غیر قطعی بودن حکم مرحله بدوی نیز تحلیل یاد شده را تأیید می کند؛ بنابراین منطقی این است که عبارت «در اثنای دادرسی» در ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه های عمومی و انقلاب در امور مدنی را شامل مرحله تجدیدنظر نیز بدانیم. در تأیید این نظر می توان به حکم شماره ۳۶۴۶-۱۳۱۹/۱۰/۳۰ شعبه سوم دیوان عالی کشور استناد کرد که در آن به امکان مطالبه خسارات دادرسی مرحله بدوی در مرحله پژوهش، تصریح شده است (متین، بی تا: ۱۹۱).

حتی اگر پذیرفته نشود که عبارت «در اثنای دادرسی» شامل مرحله تجدیدنظر باشد، این امکان وجود دارد که برای مطالبه خسارات دادرسی مرحله بدوی در مرحله تجدیدنظر، به بند ۲ ماده ۳۶۲ قانون آیین دادرسی دادگاه های عمومی و انقلاب در امور مدنی استناد شود (زراعت، ۱۳۸۹: ۱۰۲۲) و به استناد این ماده، خسارات دادرسی مرحله بدوی در مرحله تجدیدنظر مطالبه شود. در این زمینه اگرچه ماده ۳۶۲ بیشتر ناظر به تغییراتی است که خواهان بدوی در مرحله تجدیدنظر ایجاد می کند، اما اطلاق آن، شامل خوانده نیز می شود.

آنچه که گفته شد شامل مرحله واخواهی نیز می شود؛ زیرا واخواهی قسمتی از مرحله بدوی و تداوم آن است.

در خصوص مطالبه خسارت دادرسی هر یک از مراحل دادرسی در همان مرحله توسط هر یک از طرفین، به نظر می‌رسد نمی‌توان تردید و خدشه کرد؛ بنابراین هر یک از طرفین می‌تواند خسارت دادرسی مرحله تجدیدنظر یا هر یک از مراحل دیگر را در همان مرحله مطالبه کند. این سؤال مطرح است که اگر در مرحله بدوی مطالبه خسارت دادرسی شده باشد، آیا لازم است در مراحل بعدی نیز درخواست تکرار شود یا مطالبه خسارت در مرحله نخستین شامل همه مراحل دادرسی می‌شود. به نظر می‌رسد با مطالبه خسارت دادرسی در مرحله بدوی، نیازی به تکرار این مطالبه در مراحل بعدی نیست و منطقی این است که مطالبه خسارت در مرحله نخستین را شامل همه مراحل دادرسی بدانیم.

مطالبه خسارات دادرسی توسط وکیل نیاز به تصریح در وکالتنامه دارد؛ زیرا منظور از «دعوی خسارت» در بند ۸ ماده ۳۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی خساراتی است که به خواسته تعلق می‌گیرد و علاوه بر آن است از قبیل خسارت عدم انجام تعهد یا تأخیر در انجام آن و همچنین خسارات دادرسی؛ بنابراین منظور از خسارت در این بند، همان مواردی که موضوع ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی است که خسارات دادرسی هم از جمله آن است.

۲. مطالبه خسارت دادرسی از تأمین اخذ شده از خواهان

به موجب مواد ۱۰۹ و ۱۴۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی خوانده می‌تواند برای جبران خساراتی که از هزینه دادرسی یا حق‌الوکاله ناشی می‌شود، درخواست اخذ تأمین از خواهان نماید. در این خصوص دو بحث مهم وجود دارد: نخست، انواع خساراتی که برای جبران آن، خوانده می‌تواند از خواهان تأمین اخذ کند؛ و دوم، نحوه مطالبه خسارت از تأمین اخذ شده.

۲-۱. خسارات قابل جبران از تأمین اخذ شده

عبارت «هزینه دادرسی و حق‌الوکاله» در مواد ۱۰۹ و ۱۴۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی سبب شده است جمعی از دادرسی‌دانان، تأمین دعوی واهی و تأمین اتباع بیگانه را صرفاً ناظر به «هزینه دادرسی» در معنای

خاص آن و حق الوکاله بدانند و صرفاً برای این موارد، این تأمین‌ها را قابل درخواست بدانند (مهاجری، ۱۳۸۹/۲: ۶۰ و ۱۶۰؛ حیاتی، ۱۳۹۰: ۲۳۴؛ خالقیان، ۱۳۸۵: ۲۲۳ و ۲۲۷ و ۲۶۳؛ زراعت، ۱۳۸۹: ۳۲۲ و ۳۸۲؛ ملکوتی، ۱۳۹۹/۲: ۹۲)، اما یکی از شارحین آیین دادرسی مدنی با این استدلال که «هزینه دادرسی» به مفهوم دقیق کلمه را خواهان می‌پردازد، «هزینه دادرسی» در بحث تأمین دعوای واهی و همچنین در تأمین اتباع بیگانه را منصرف به هزینه‌هایی از قبیل حق الزحمه کارشناسی و هزینه اجرای قرار معاینه محل و تحقیق محلی دانسته است (شمس، ۱۳۸۹/۳: ۳۰ و ۳۶). برخی دیگر نیز «خسارات» موضوع مواد ۱۰۹ و ۱۴۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی را عبارت از «خسارات دادرسی» و شامل هزینه دادرسی، حق الوکاله، هزینه کارشناسی و سایر هزینه‌های ضروری برای دعوا دانسته‌اند (افتخار جهرمی و السان، ۱۳۹۹/۳: ۱۱۳ و ۱۲۱).

به نظر می‌رسد قانون‌گذار در به کار بردن عبارت «هزینه دادرسی» در مواد ۱۰۹ و ۱۴۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی دقت لازم نداشته است؛ زیرا «هزینه دادرسی» در مفهوم خاص آن که در سایر مواد قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی از جمله مواد ۵۰۲ و ۵۱۹ به کار رفته است، توسط خواهان پرداخت می‌شود و نه خوانده؛ بنابراین سخن از پرداخت این نوع هزینه دادرسی توسط خوانده سالبه به انتفای موضوع است مگر در مواردی که خوانده اقدام به اقامه دعوای متقابل می‌نماید یا محکوم می‌شود و اقدام به شکایت از رأی به صورت تجدیدنظرخواهی، واثوایی، اعاده دادرسی یا فرجام‌خواهی می‌کند.

بر این اساس به نظر می‌رسد قانون‌گذار عبارت «هزینه دادرسی» را در مواد ۱۰۹ و ۱۴۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، نه در معنای خاص آن، بلکه در معنایی گسترده که شامل هر نوع هزینه که برای دعوا ضروری است از قبیل هزینه دادرسی به معنای خاص و حق الوکاله و حق الزحمه کارشناس و هزینه تحقیقات محلی و معاینه محل به کار برده است و ذکر «حق الوکاله» پس از آن، از باب ذکر فرد شاخص بوده است. به عبارت دیگر، کلمه «هزینه» در این مواد، در معنای لغوی آن استفاده شده است.

در تأیید این دیدگاه همچنین می‌توان به مبنا و فلسفه تأمین دعوای واهی و تأمین اتباع بیگانه که جبران خسارت خوانده است (صدرزاده افشار، ۱۳۸۷: ۳۵۳؛ کریمی، ۱۳۸۹: ۲۲۸ و ۲۳۳؛ افتخار جهرمی و السان، ۱۳۹۹: ۳/۱۱۹؛ خالقیان، ۱۳۸۵: ۲۱۵ و ۲۳۳؛ زراعت، ۱۳۸۹: ۳۸۲؛ مردانی و بهشتی، ۱۳۸۹: ۳۳۷؛ واحدی، ۱۳۷۸: ۱۴۱) استناد کرد. اگر مبنای این تأمین‌ها فراهم کردن امکان جبران خسارت خوانده در صورت محکوم شدن خواهان است؛ که همین‌طور است، پس لازم است تمام هزینه‌های خوانده که برای دفاع لازم است را شامل شود و معادل همه این هزینه‌ها، از خواهان تأمین اخذ شود تا امکان جبران تمام خسارات دادرسی خوانده از آن فراهم شود و در این خصوص، تمایز انواع هزینه‌ها و خسارات خوانده و تفاوت قائل شدن بین آن‌ها وجهی ندارد.

۲-۲. چگونگی جبران خسارات خوانده از تأمین اخذ شده

در خصوص چگونگی جبران خسارت خوانده از تأمین اخذ شده از خواهان، قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی سکوت کرده است. همین سکوت سبب اظهار نظرهای متفاوت و متقابل شده است. برخی نظر به لزوم اقامه دعوا توسط خوانده و تقدیم دادخواست برای مطالبه خسارت و جبران آن از تأمین اخذ شده داده‌اند (افتخار جهرمی و السان، ۱۳۹۹: ۳/۱۱۶ و ۱۲۲؛ خالقیان، ۱۳۸۵: ۲۲۶ و ۲۶۲). همچنین گفته شده است در صورتی که خواهان درخواست استرداد تأمین را نماید، دادگاه با تعیین مهلت، به خوانده اخطار می‌کند ظرف مهلت تعیین شده، برای مطالبه خسارت اقامه دعوا نماید و در صورت عدم اقامه دعوا در مهلت تعیین شده، تأمین به خواهان مسترد می‌شود (خالقیان، ۱۳۸۵: ۲۲۷ و ۲۶۲). در مقابل گفته شده است در صورت صدور حکم به رد دعوای خواهان، بدون نیاز به تقدیم دادخواست و رسیدگی قضایی و با دستور دادگاه، تأمین اخذ شده از خواهان به خوانده پرداخت می‌شود (ملکوتی، ۱۳۹۹: ۲/۹۴ و ۹۸).

در تحلیل موضوع می‌توان گفت وضعیت جبران خسارت خوانده از تأمین اخذ شده از خواهان خارجی یا در دعوای واهی با جبران خسارت خوانده از خسارت احتمالی اخذ شده از خواهان در تأمین خواسته و دستور موقت، متفاوت است؛ زیرا خسارت احتمالی در تأمین خواسته و دستور موقت، برای جبران خسارتی

است که از اجرای تأمین خواسته یا دستور موقت به خوانده وارد می‌شود؛ در حالی که تأمین اخذ شده از خواهان خارجی یا در دعوای واهی، به منظور جبران خسارت دادرسی خوانده است. این تفاوت سبب می‌شود چگونگی مطالبه و جبران خسارت نیز در تأمین دعوای واهی و تأمین اتباع بیگانه با جبران خسارت خوانده از خسارت احتمالی اخذ شده در تأمین خواسته و دستور موقت، یکسان نباشد؛ توضیح این که به موجب ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی خوانده می‌تواند در اثنای دادرسی بدون نیاز به تقدیم دادخواست، خسارات دادرسی خود را مطالبه نماید. این حکم شامل حالتی که برای جبران خسارت خوانده، تأمین از خواهان اخذ می‌شود (تأمین دعوای واهی و تأمین اتباع بیگانه) نیز می‌شود؛ بنابراین در مواردی که در دعوای خواهان خارجی به طرفیت خوانده ایرانی یا در دعوای واهی، از خواهان تأمین اخذ می‌شود، خوانده می‌تواند در اثنای دادرسی و قبل از صدور رأی بدون نیاز به تقدیم دادخواست، خسارات دادرسی خود را مطالبه نماید. در این حالت، در صورتی که دادگاه حکم به رد دعوای خواهان صادر نماید، لازم است با توجه به مطالبه خسارت توسط خوانده، در همان حکم به جبران خسارت خوانده از محل تأمین اخذ شده از خواهان نیز حکم دهد و این حکم پس از قطعیت قابل اجرا است. در این حالت، مسأله مطالبه خسارت توسط خوانده پس از صدور حکم به رد دعوای خواهان و وضعیت زمان نگهداری تأمین و اخطار به خوانده منتفی است؛ چنین مطلبی در خصوص خسارت احتمالی اخذ شده در تأمین خواسته و دستور موقت منتفی است؛ زیرا در قانون مقرر نشده است که خوانده بتواند در اثنای دادرسی و پیش از صدور رأی، بدون نیاز به تقدیم دادخواست، جبران خسارت ناشی از اجرای تأمین خواسته یا دستور موقت را مطالبه کند. البته اگر خوانده در اثنای دادرسی، خسارات دادرسی خود را مطالبه نکرده باشد، پس از صدور حکم به رد دعوای خواهان، چگونگی مطالبه خسارت خوانده می‌تواند محل بحث باشد و در این حالت، دیدگاه لزوم اقامه دعوا و تقدیم دادخواست قابل توجه است. اگرچه ممکن است گفته شود که درخواست اخذ تأمین از خواهان خارجی یا در دعوای واهی، مستلزم مطالبه خسارت دادرسی هم هست و بنابراین حتی اگر خوانده به‌طور صریح مطالبه خسارت نکرده باشد، دادگاه با توجه به مطالبه ضمنی

او، در صدور حکم به رد دعوای خواهان، حکم به پرداخت خسارات خوانده از تأمین اخذ شده نیز می‌دهد. بر این اساس، مسأله مطالبه خسارت خوانده، پس از صدور حکم به رد دعوای خواهان به‌طور کلی منتفی خواهد بود و محلی برای بحث باقی نمی‌ماند.

برآمد

۱- قانون‌گذار در ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در بیان شرایط مطالبه خسارت دادرسی خوانده از خواهان، دقت لازم را به کار نگرفته است و در شرایطی که در خصوص مطالبه خسارات دادرسی خواهان از خوانده، مطلق تقصیر خوانده را کافی دانسته است، در خصوص مطالبه خسارات دادرسی خوانده از خواهان، عمد و علم به بی‌حقی خواهان را لازم شناخته است. این تفاوت بیان قابل توجیه نیست و قابل انتقاد است؛ این در حالی است که بیان ماده ۵۱۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی همچنان با ماده ۷۱۴ قانون آیین دادرسی مدنی سابق هماهنگ است و از این رو با ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی کنونی ناهماهنگ، بلکه متعارض است.

۲- مسئولیت خواهان نسبت به خسارات دادرسی خوانده نباید به اثبات عمد و علم او به بی‌حقی؛ که امری دشوار است مشروط شود، بلکه باید صدور حکم بی‌حقی خواهان برای مسئولیت او کافی باشد. بر این اساس پیشنهاد می‌شود عبارت «خوانده نیز می‌تواند خسارتی که عمداً از طرف خواهان با علم به غیر محق بودن در دادرسی به او وارد شده از خواهان مطالبه نماید» در ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی به این صورت اصلاح شود: «خوانده نیز می‌تواند در صورت صدور حکم بی‌حقی خواهان، خسارتی که در دادرسی به او وارد شده از خواهان مطالبه نماید». تا زمان اصلاح قانون نیز رویه قضایی می‌تواند صدور حکم به بی‌حقی خواهان را اماره بر عمد و علم او به بی‌حقی بشناسد و خوانده را از اثبات عمد خواهان و علم او به بی‌حقی معاف نماید. ماده ۵۱۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی نیز مناسب است به این ترتیب اصلاح شود: «چنانچه هر یک از طرفین از جهتی محکوم له و از جهتی محکوم علیه باشند با رعایت شرایط ماده قبل، هر یک مسئول خسارات دادرسی طرف مقابل است و در صورت تساوی خسارت ...».

۳- در مواد ۱۰۹ و ۱۴۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی عبارت «هزینه دادرسی» ناشی از مسامحه قانون‌گذار است و نمی‌توان

آن را در معنای خاص آن دانست، بلکه لازم است آن را در معنای عام و به معنای «خسارات دادرسی» آورد. در خصوص چگونگی مطالبه خسارت خوانده و جبران خسارت او از تأمین اخذ شده نیز می‌توان به استناد ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در فرض مطالبه خسارت خوانده در اثنای دادرسی، تقدیم دادخواست را لازم ندانست و دادگاه را مکلف به صدور حکم به پرداخت خسارت خوانده در ضمن حکم به رد دعوای خواهان دانست. افزون بر این که می‌توان درخواست اخذ تأمین را مستلزم مطالبه خسارات دادرسی خوانده دانست و به این ترتیب، در هر حال خوانده را از تقدیم دادخواست برای مطالبه خسارت معاف شناخت. در رفع اشکال عبارت مواد ۱۰۹ و ۱۴۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی نیز پیشنهاد می‌شود عبارت «خسارات ناشی از هزینه دادرسی و حق الوکاله» در ماده ۱۰۹ و عبارت «خسارتی که ممکن است بابت هزینه دادرسی و حق الوکاله به آن محکوم گردند» در ماده ۱۴۴ با عبارت «خسارات دادرسی» جایگزین شود.

فهرست منابع

الف. فارسی

- * افتخار جهرمی، گودرز و السان، مصطفی (۱۳۹۶)، آیین دادرسی مدنی، جلد دوم، چاپ نخست، تهران: میزان.
- * افتخار جهرمی، گودرز و السان، مصطفی (۱۳۹۹)، آیین دادرسی مدنی، جلد سوم، چاپ نخست، تهران: میزان.
- * افتخار جهرمی، گودرز و بهرامی، احسان (۱۴۰۴)، «خواننده غیر مرتبط در دادرسی مدنی؛ با تأکید بر رویه قضایی»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۹، شماره ۱۳۲، صص ۱۰۵-۱۳۵.
- * پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی (۱۳۹۶)، مجموعه آرای قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران (حقوقی) بهار ۱۳۹۳، جلد نخست، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.
- * حیاتی، علی عباس (۱۳۹۰)، آیین دادرسی مدنی در نظم حقوقی کنونی، چاپ دوم، تهران: میزان.
- * خالقیان، جواد (۱۳۸۵)، تأمین خسارت احتمالی، چاپ نخست، تهران: مهاجر.
- * زراعت، عباس (۱۳۸۹)، محشای قانون آیین دادرسی مدنی، چاپ سوم، تهران: ققنوس.
- * شمس، عبدالله (۱۳۸۸)، آیین دادرسی مدنی دوره پیشرفته، جلد نخست، چاپ بیست و یکم، تهران: دراک.
- * شمس، عبدالله (۱۳۸۹)، آیین دادرسی مدنی دوره پیشرفته، جلد سوم، چاپ هجدهم، تهران: دراک.
- * صدرزاده افشار، سید محسن (۱۳۸۷)، آیین دادرسی مدنی و بازرگانی، جلد سوم (۳ جلد در یک مجلد)، چاپ دهم، تهران: جهاد دانشگاهی واحد علامه طباطبایی.
- * طهماسبی، علی و شیرازی، علی (۱۴۰۵)، «معیار تمایز دفاع از دعوای متقابل»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۹۰، شماره ۱۳۳، صص ۵-۳۱.

* غفاری، جلیل (۱۳۸۴)، آیین دادرسی مدنی ۳، چاپ سوم، تهران: دانشگاه پیام نور.

* فتحعلی، محمدهادی (۱۳۸۲)، «بررسی تحولات قوانین و رویه قضایی در خصوص خسارت دادرسی»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۶۷، شماره ۴۲، صص ۱۴۰-۱۰۵.

* فیاض، مرتضی (۱۳۹۲)، «ضمان خسارت دادرسی»، مجله فقه اهل بیت، سال ۱۹، شماره ۷۳، صص ۵۴-۲۳.

* کریمی، عباس (۱۳۸۹)، آیین دادرسی مدنی، چاپ دوم، تهران: مجد.

* متین، احمد (بی تا)، مجموعه رویه قضایی قسمت حقوقی، بی جا: بی نا.

* مردانی، نادر و محمد جواد بهشتی (۱۳۸۹)، آیین دادرسی مدنی، جلد دوم، چاپ دوم، تهران: میزان.

* مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه (۱۳۹۶)، پیشینه رویه قضایی در ایران در ارتباط با آیین دادرسی مدنی، جلد سوم، چاپ اول، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.

* ملکوتی، رسول (۱۳۹۹)، آیین دادرسی مدنی، جلد‌های دوم و سوم، چاپ نخست، تهران: خرسندی.

* مهاجری، علی (۱۳۸۹)، مبسوط در آیین دادرسی مدنی، جلد‌های دوم و چهارم، چاپ دوم، تهران: فکرسازان.

* واحدی، قدرت الله (۱۳۷۸)، آیین دادرسی مدنی، جلد سوم، چاپ دوم، تهران: میزان.

* یمرلی، صالح و کریمی، عباس (۱۳۹۶)، «مطالعه تطبیقی قواعد خسارت دادرسی مدنی در حقوق ایران، انگلیس و آمریکا»، حقوق تطبیقی (نامه مفید)، دوره ۴، شماره ۱ (پیاپی ۷)، صص ۲۱۰-۱۹۱.

ب. انگلیسی

* Couchez, Gerard et Xavier Lagarde (2011), **Procédure Civile**, 16e edition, Paris: Dalloz.

* Guinchard, Serge et Frederique Ferrend et Cecile Chainais

(2008), **Procédure Civile**, 29e edition, Paris: Dalloz.

* Lefort, Christophe (2009), **Procédure Civile**, 3e edition, Paris: Dalloz.

* Sime, Stuart (2009), **Civil Procedure**, Twelfth edition, New York: Oxford.

* Sophine, Gjidara- Decaix (2010), “**les regles de repartition des frais en procedure civile**”. *Revue international de droit compare*, Vol. 62 n.2, pp. 325- 360.

* Vancen, Jean et Serge Guinchard (2001), **Procédure Civile**, 26e edition, Paris: Dalloz.

پ. اینترنتی

* سامانه ملی آرای قضایی: <https://ara.jri.ac.ir>